

KAROLINA PUKALUK

OSIOŁ W „UCIECZCE DO EGIPTU”.
ANALIZA WYBRANYCH PRZYKŁADÓW
MALARSTWA TABLICOWEGO POCHODZĄCYCH
Z POLSKI Z 2. POŁOWY XV I POCZĄTKÓW XVI WIEKU

Cykl Dzieciństwa Chrystusa, w tym ikonograficzny, składa się z pięciu motywów: Pokłonu Mędrców, Ucieczki do Egiptu, Odpoczynku w czasie ucieczki do Egiptu, Rzezi Niewiątek oraz Nauczania dwunastoletniego Jezusa w świątyni. Ma on za podstawę nie tylko Ewangelie, apokryfy, ale również teksty powstałe w średniowieczu¹.

Zadaniem tego tekstu jest poddanie analizie niektórych późnogotyckich kwater ołtarzowych powstałych w 2 połowie XV i początku XVI stulecia, a przechowywanych obecnie w kościele pw. św. Andrzeja w Olkuszu, Bazylice Wniebowzięcia NMP w Gdańsku, a także Muzeach Narodowych w Krakowie i Warszawie. Zostaną omówione problemy badawcze, które odnoszą się do sposobu ukazania osła, tj. jego umaszczenie, poprawność anatomiczna (w przypadku jego braku – podobieństwo do konia), uwzględnienie cech płciowych, zobrazowanie ruchu, forma uprzęży, zachowanie zwierzęcia, jego relacje z innymi uczestnikami sceny.

W datowanej na około 70 r. *Ewangelii według świętego Mateusza* tuż po wizycie Trzech Mędrców anioł nawiedził św. Józefa we śnie i przykazał mu, by razem z Dzieckiem i Maryją wyruszył do Egiptu i tam zamieszkał aż do jego następnego polecenia. Jako przyczynę podał zamiar Heroda — zabicie Jezusa. Zgodnie ze słowami posłańca Święta Rodzina w nocy opu-

---

Mgr KAROLINA PUKALUK — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Nauk o Sztuce, Katedra Historii Sztuki Średniowiecznej i Nowożytnej; adres do korespondencji — e-mail: k_pukaluk@interia.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9626-8065>.

¹ Karolina PUKALUK, „Dzieciństwo Chrystusa w polskiej plastyce 1400-1500 na tle sztuki europejskiej”, Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. U. Mazurczak, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2015.

ściła Betlejem. W ten sposób zostało urzeczywistnione prorocstwo Ozeasza: „Z Egiptu wezwałem Syna mojego” (Mt 2,13-15)².

Pochodząca z około V w. *Ewangelia Dzieciństwa Arabska* oraz powstała w następnym stuleciu *Ewangelia Dzieciństwa Ormiańska* nawiązują do biblijnego schematu. Jedynie twórca datowanej na VI/VIII wiek *Ewangelii Pseudo-Mateusza* wspomniał, że Maryja podróżowała na osle, drugie zwierzę niosło dobytek. Świętej Rodzinie towarzyszyły woły ciągnące wóz, a także owce i barany³.

W XIV- i XV-wiecznych żywotach Chrystusa również nie pojawia się osioł, ponieważ Jan de Caulibus, Ludolf Kartuz oraz Tomasz à Kempis pragnęli skupić uwagę odbiorcy na zaufaniu Bogu pomimo uciążliwej podróży. Wyjątek stanowi polski utwór z XV stulecia zatytułowany *Rozmyślanie przemyskie*, odwołujący się do *Ewangelii Pseudo-Mateusza* — Jezus wraz z Matką Bożą siedzieli na osle, autor napomknął także o drugim przedstawicielu tego gatunku i wołach⁴.

Osioł domowy (hebr. חמור [chamor] – dosł. czerwone zwierzę, łac. *Equus asinus*) został oswojony około cztery, trzy tysiące lat temu na Bliskim Wschodzie, w Egipcie, najprawdopodobniej wywodzi się z trzech dzikich odmian: pochodzącej z północno-zachodniej Afryki, która wyginęła jeszcze w starożytności, a także nubijskiej i somalijskiej. Osioł domowy należy do rodziny koniowatych, jest mniejszy od konia, wyróżniają go: zazwyczaj szara, czarna, brązowa, rzadko biała sierść, pokaźna głowa o długich zaokrąglonych uszach, krótka grzywa na karku, cienki ogon zakończony kitą oraz wysokie kopyta⁵.

² Cyt. za: *Biblia Łacińsko-Polska, czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*, tłum. Jakub Wujek, t. 4 (Wilno: Wydanie X. S. Kozłowski, 1898), 12; PUKALUK, „Dzieciństwo Chrystusa”, 62.

³ *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*, tłum. i red. Marek Starowiejski, cz. 1 (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003), 312, 410, 488–489; PUKALUK, „Dzieciństwo Chrystusa”, 65–66.

⁴ JAN DE CAULIBUS, *Rozmyślania o życiu Jezusa Chrystusa*, tłum. Ambroży Maria Lubik (Katowice: Wydawnictwo św. Augustyna, 1932), 46–52; LUDOLFUS DE CARTHUSIAN, *Vita Christi*, red. James Hogg, t. 1 (Salzburg: Institut für Anglistik und Amerikanistik Universität Salzburg, 2006), 64–69; TOMASZ À KEMPIS, *O życiu Jezusa Chrystusa. Rozważania i modlitwy*, tłum. Wiesław Szymona (Kraków: Wydawnictwo AA, 2017), 40; *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, red. Wojciech Ryszard Rzepka i Wiesław Wydra (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 166; PUKALUK, „Dzieciństwo Chrystusa”, 67.

⁵ Witold TYRAKOWSKI, *Dzieje przymierza. Zwierzęta w służbie człowieka* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1969), 157; Edward HYAMS, *Zwierzęta w służbie człowieka*, tłum. Joanna Gliwicz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974), 28–30;

Liczne biblijne opisy pokazują, że owe zwierzęta pełniły niezwykle istotną funkcję w życiu Izraelitów, przede wszystkim w transporcie (Rdz 42, 26-27) z racji niebezpiecznych kamienistych szlaków położonych w górach. Łatwo aklimatyzowały się w trudnych warunkach pogodowych, nie potrzebowały specjalnego pożywienia. Istniały korporacje zajmujące się dzierżawą osłów. Podpisywane kontrakty wynajmu bazowały na rozprawie *Bawa Meczyja*, która precyzowała nie tylko maksymalne obciążenie towarem, ale także rodzaj paszy. Miesięczna cena wynajmu tego zwierzęcia wynosiła trzy denary. Oprócz tego osioł stanowił środek płatniczy w handlu wymiennym (Rdz 47,15-17; 1 Sm 25,18; Ne 13,15). Preferowano osły likańskie oraz maskaty o białym lub jasnoszarym umaszczeniu, gdyż były większe i bardziej wytrzymałe⁶.

Białe osobniki wykorzystywano jako wierzchowce zamożnych Żydów i w tym wypadku charakterystyczne siodła umieszczano na ozdobnych tkaninach (Sdz 5,10). W zasadzie każda izraelska rodzina była w stanie pozwolić sobie na posiadanie osła, jeśli uwzględnić jego łatwe utrzymanie. Za najbardziej przydatne uważano nieco uleglejsze samice, od których poza tym uzyskiwano mleko. Zwierzęta mogły pracować także w rolnictwie przy oraniu pól (Pwt 22,10; Iz 30,24). Ich liczba w stadzie świadczyła o bogactwie właściciela⁷.

W czasie rodzinnych podróży zwierzęcia dosiadała kobieta z dzieckiem, a mężczyzna wędrował pieszo: „Wziął Mojżesz swą żonę i synów, wsadził ich na osła i powrócił do ziemi egipskiej” (Wj 4,20). Zostało to również przedstawione w będącej przedmiotem tego artykułu Ucieczce do Egiptu⁸.

Barbara SZCZEPANOWICZ i Andrzej MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007), 51.

⁶ Henri DANIEL-ROPS, *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, tłum. Janina Lasocka (Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 1994), 236; Franciszek M. ROSIŃSKI, „Zwierzęta w ujęciu biblijnym”, w: *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*, red. Piotr Kowalski, Katarzyna Łeńska-Bąk i Magdalena Sztandara (Opole: Uniwersytet Opolski, 2007), 66; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 52; Leland RYKEN, James C. WILHOIT i Tremper LONGMAN III, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, tłum. Zbigniew Kościuk (Warszawa: Vocatio, 2010), kol. 658.

⁷ Stanisław KOBIELUS, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2002), 239; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 51–52; RYKEN, WILHOIT i LONGMAN III, *Słownik symboliki biblijnej*, kol. 658; ROSIŃSKI, „Zwierzęta w ujęciu biblijnym”, 66.

⁸ KOBIELUS, *Bestiarium chrześcijańskie*, 239–240; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 51–52.

Według przepisów Starego Testamentu osioł należał do grupy zwierząt nieczystych. Wysokiej wartości dowodził nakaz złamania karku pierwotnemu stworzeniu lub wykupu przez jagnię (Wj 13,13; 34,20). Ponadto kładziono nacisk na jego dobre traktowanie (Wj 20,10; 23,4-5; Pwt 5, 14-15; 22,4; 22,10; 25,4). Żydzi nie grzebali martwych zwierząt, porzucali je na pustyni lub wysypiskach odpadów⁹.

Symbolika osłów jest niejednoznaczna, uosabiają bowiem zarówno pozytywne wartości, takie jak: niestrudzoność, pracowitość, zdyscyplinowanie czy uległość, jak i negatywne: bezmyślność, gnuśność, upór, zazdrość, lenistwo. Obrazują również szatana¹⁰.

Oślica proroka Balaama reprezentuje jedyne zwierzę, które w Starym Testamencie przemawia ludzkim głosem (Lb 22,28-30). We wjeździe Jezusa do Jerozolimy (Mt 21,5; Mk 11, 2-7; Łk 19, 30-35; J 12,15) źrebię osła oznacza królewską władzę Zbawiciela, przynoszącego pokój zamiast wojny¹¹.

Warto przywołać również pewne ustalenia teologów dotyczące perykopy o ucieczce do Egiptu. Ksiądz Jan Łach oraz Michał Wojciechowski zwracają uwagę, że Żydzi, chcąc uniknąć zagrożenia, wybierali Egipt jako miejsce ucieczki. Taka podróż trwała zapewne około siedmiu dni i odbywała się dość ruchliwym traktem prowadzącym na południe przez tereny nadmorskie i pustynne. W kraju administrowanym przez Rzymian przebywało około miliona Izraelitów, mogących liczyć na pomoc współbraci, jednocześnie pozostając anonimowymi w licznej diasporze¹².

Zgodnie z ikonografią chrześcijańską osioł był przedstawiany w starotestamentalnych wizerunkach Balaama oraz ofiary z Izaaka. Znajduje się

⁹ Dorothea FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, tłum. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek i Ryszard Turzyński (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2001), 285; ROSIŃSKI, „Zwierzęta w ujęciu biblijnym”, 66, 72; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 51–52.

¹⁰ FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, 286–287; KOBIELUS, *Bestiarium chrześcijańskie*, 240; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 53.

¹¹ FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, 286; KOBIELUS, *Bestiarium chrześcijańskie*, 241; ROSIŃSKI, „Zwierzęta w ujęciu biblijnym”, 67; SZCZEPANOWICZ i MROZEK, *Atlas zwierząt biblijnych*, 52-53; RYKEN, WILHOIT, LONGMAN III, *Słownik symboliki biblijnej*, kol. 658–659.

¹² Grzegorz SENDERSKI, „Ewangelia dzieciństwa Jezusa według Mateusza we współczesnym nauczaniu Kościoła”, w: *Biblia w nauczaniu chrześcijańskim*, red. Józef Kudasiewicz (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991), 222–224; Jan ŁACH, *Dziecię się nam narodziło. W kręgu teologii Ewangelii dzieciństwa Jezusa* (Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2001), 77; *Ewangelia według św. Mateusza. Rozdział 1-13. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz*, red. Antoni Paciorek (Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2005), 122; PUKALUK, „Dzieciństwo Chrystusa”, 63; Michał WOJCIECHOWSKI, *Bóg stał się dzieckiem. Objasnienie Ewangelii dzieciństwa Jezusa* (Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2013), 75–76.

również w scenach z Nowego Testamentu: *Bożym Narodzeniu*, gdzie początkowo symbolizował pogan, następnie uosabiał Chrystusa obciążonego ludzkimi grzechami, *Ucieczce do Egiptu* oraz *Wjeździe Jezusa do Jerozolimy*. Tworzy także atrybut niektórych świętych: Antoniego Padewskiego, Floriana czy Leonarda¹³.

Pierwsze wyobrażenia *Ucieczki do Egiptu* datuje się na V stulecie, czego przykładem jest mozaika ze ściany tęczowej Santa Maria Maggiore w Rzymie. Został tu uchwycony moment powitania Świętej Rodziny przez Afrodyzjusza, rządcę Sotinen. Pochodzący z końca VI wieku i przechowywany w Konstantynopolu złoty *Enkolpion z Adany* ukazuje już jednak kontynuowany w kolejnych stuleciach schemat ikonograficzny – św. Józef prowadzi osła, na którym jedzie Matka Boża z Jezusem na ręku, kierują się do usytuowanego po prawej stronie miasta stanowiącego cel ich podróży. Ciekawe rozwiązanie można dostrzec w wytworzonym przez warsztat z Metz w X wieku reliefie na szkatułce z kości słoniowej, gdzie Święta Rodzina wędruje pieszo, nie ma tu także osła niosącego dobytek, natomiast obrazy Guida ze Sieny¹⁴ oraz Mistrza św. Magdaleny¹⁵ prezentują Syna Bożego siedzącego na ramionach św. Józefa oraz Maryję na grzbiecie zwierzęcia, towarzyszą im tu również synowie mężczyzny, a anioł wskazuje drogę¹⁶. Od XIII wieku artyści umieszczali w tle skały¹⁷, które w kolejnym stuleciu z rzadka porastały drzewa¹⁸.

W jaki sposób natomiast przedstawiano osła w XIV-wiecznych scenach *Ucieczki do Egiptu*? Giotto¹⁹ zastosował profil osła o czarnej krótkiej grzywie, szarym umaszczeniu, przy czym brzuch, wewnętrzna strona szyi i część nogi nad pęcina są jaśniejsze, a biel dominuje w okolicy oczu, partii oddzielającej głowę od szyi i na pysku. Poza tym powieki podkreślono ciemną kreską. Proporcje są poprawne pomimo krótkich uszu. Brakuje cech świad-

¹³ FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, 287; KOBIELUS, *Bestiarium chrześcijańskie*, 242.

¹⁴ *Ucieczka do Egiptu*, 1270–1280, tempera na drewnie, Galleria Nazionale dell’Umbria, Perugia.

¹⁵ *Ucieczka do Egiptu*, 1275–1280, tempera na desce, Musée des Arts Décoratifs, Paryż.

¹⁶ Giotto, *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1304, fresk, Kaplica Scrovegnich, Padwa.

¹⁷ Guido ze Sieny, *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1270, tempera na desce, Lindenau-Museum, Altenburg.

¹⁸ Duccio, *Ucieczka do Egiptu*, 1308–1311, tempera na desce, Museo dell’Opera del Duomo, Siena. Karl KÜNSTLE, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, t. 1 (Freiburg: Herder, 1928), 368–372; Gertrud SCHILLER, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, t. 1 (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1966), 125–126; Curt SCHWEICHER i Géza JASZAI, „Flucht nach Ägypten”, w: *Lexikon der christlichen Ikongraphie*, t. 2, red. Engelbert Kirschbaum (Rom: Herder, 1970), kol. 43–50; Hamelore SACHS, Ernst BADSTÜBNER i Helga NEUMANN, *Wörterbuch der christlichen Ikongraphie* (Leipzig: Kochler & Amelang, 1973), 132–134.

¹⁹ *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1304, fresk, Kaplica Scrovegnich, Padwa.

czących o płci zwierzęcia. Ustawienie nóg sugeruje ruch. Zwierzę prowadzi syn Józefa, nie zaznaczono jednak relacji między nimi, osioł patrzy bowiem w dal, najprawdopodobniej uśmiecha się, co sygnalizuje układ warg. Zobrazowano tu nie tylko dostojność, ale i spokój tego stworzenia. Uprząż ma formę białej skórzanej taśmy, wyróżniono naczótek, pasek policzkowy, nachrapnik, wodze, napierśnik i podogonie²⁰. Podbrzusznik zapewne został ukryty przez ubiór Matki Jezusa.

Osła z obrazu Melchiora Broederlama²¹ również ujęto z profilu, przy czym skały zasłaniają tylną część jego ciała. Umaszczenie jest jasnoszare, miejscami niemal białe, a czubek grzywy — czarny. Zapewne zobrazowano tu maskata, kolor sierści wskazuje na wyjątkowość Świętej Rodziny. Zwierzę ma stosunkowo małą głowę oraz niezwykle smukłe nogi, pozostałe elementy anatomii zostały przy tym oddane poprawnie, zwłaszcza długie spiczaste uszy. Delikatniejsza budowa ciała sugeruje samicę osła, nie można jednak tego dowieść ze względu na brak widocznych cech płciowych. Ponadto przedstawiono tu moment postoju, gdyż św. Józef pije wodę z bukłaka, a poza tym uzasadnia to również ustawienie kończyn stworzenia. Nie dostrzega się kontaktu wzrokowego osła z innymi postaciami, zwierzę patrzy przed siebie, nie wydaje się być jednak zmęczone. Skromna, wykonana ze sznurka uprzęż na głowę obejmuje nagłówek, naczótek, pas policzkowy, podgardle oraz nachrapnik. Płaszcz Maryi zakrywa podbrzusznik. Wykorzystany materiał odzwierciedla zatem prostotę życia Matki Bożej i jej męża.

Jeden z przykładów polskiego malarstwa tablicowego, *Tryptyk dominikański* (il. 1)²², prezentuje na pierwszym planie profil osła o jasnoszarej sierści, grzywie i ogonie, a także ciemnych kopytach. Światło pada z prawej strony, co powoduje, że głowa, szyja oraz tylna część są niemal białe. Można zatem dostrzec analogię z poprzednim dziełem autorstwa Broeder-

²⁰ „Uprząż”, Encyklopedia PWN, dostęp 12.06.2020, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/uprzaz;3991553.html>.

²¹ *Ucieczka do Egiptu*, 1393-1399, tempera na desce, Musée des Beaux-Arts, Dijon.

²² Tryptyk (ok. 1465, tempera na desce lipowej, 142×102 cm) pełnił funkcję ołtarza głównego krakowskiej świątyni Dominikanów. W około XVII wieku został umieszczony w kościele pw. św. Idziego. W 1901 r. podjęto decyzję o rozebraniu nastawy, kwatery przechowywano w Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, osiem lat później zostały włączone do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. W 1926 r. dominikanie odzyskali część kwater, oprócz *Ucieczki do Egiptu*. Konserwacja odbyła się w około 1906, 1926, 1942, 1969, 1970-1971. W zachowanych jedenastu kwaterach przedstawiono życie Maryi i Chrystusa. Za: Maria OTTO-MICHAŁOWSKA, *Gotyckie malarstwo tablicowe w Polsce* (Warszawa: Arkady, 1982), il. 13; Jerzy GADOMSKI, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460–1500* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), 124–130; *Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. Adam S. Labuda i Krystyna Secomska, t. 2 (Warszawa: DiG, 2004), 206–209. Tam też literatura przedmiotu.

1. Tryptyk Dominikański (kwatera: *Ucieczka do Egiptu*), ok. 1465, tempera na desce lipowej, 142×102 cm, kościół Dominikanów pw. Świętej Trójcy, Kraków, obecnie: Muzeum Narodowe, Kraków. Przedruk za: Jerzy GADOMSKI, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460-1500* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), il. 6.

lama, zapewne umaszczenie także dowodzi zamożności Świętej Rodziny. Ponadto zwłaszcza grzywa, ale i ogon zostały elegancko utrefione, pierwszy element obejmuje: przedzielone na dwie partie włosy na czole, ich układ na grzbiecie tworzy ornament.

Maria Otto-Michałowska zwraca uwagę na realizm oraz przestrzenne ujęcie figury zwierzęcia, które sprawia wrażenie rzeźby²³. Zastosowane proporcje cechuje poprawność. W interesujący sposób ukazano szeroko rozstawione po bokach i wysunięte do przodu, długie spiczaste uszy. Brakuje genitaliów, które wskazywałyby płęć zwierzęcia.

Układ nóg oddaje pewien rytm, ponieważ lewe kończyny zostały skierowane do przodu, przy czym przednia jest zgięta i uniesiona do góry, pozostałe wydają się stać nieruchomo, acz tylna jest nieco cofnięta.

Założona jedynie na głowę uprząż eksponuje wytworność i precyzję wykonania poszczególnych komponentów. Użyta w skórzanych paskach czerwień jest widoczna również w stroju św. Józefa, metalowe detale pokryte złotem. Należy tu wyróżnić: naczółek, pasek policzkowy, podgardle, nachrapnik, pierścień wędzidłowy, wędzidło odsłaniające zęby zwierzęcia i wodze leżące na grzbiecie.

²³ OTTO-MICHAŁOWSKA, *Gotyckie malarstwo tablicowe w Polsce*, il. 13.

Podróżująca na osiołku Matka Boża przytula do siebie Dzieciątka, czule na nie spoglądając. Józef kroczy przy zwierzęciu, obserwuje z troską żonę i Jezusa. Najprawdopodobniej nie prowadzi wierzchowca, ponieważ wspomniane już lejce spoczywają obok Maryi. Nie ma tu zatem relacji między Świętą Rodziną a osłem.

W dużym, głęboko osadzonym w czaszce oku osła dominuje czarna plama imitująca źrenicę. Skierowane w przestrzeń spojrzenie wyraża spokój, posłuszeństwo, łagodność oraz czujność, czego dowodzi również ułożenie uszu.

2. Jan Wielki i Stanisław Stary, *Poliptyk Olkuski* (fragment kwatery: *Ucieczka do Egiptu*), 1485, tempera na desce lipowej, 112×75 cm, kościół pw. św. Andrzeja, Olkusz. Przedruk fragmentu za: Michał WALICKI, *Malarstwo polskie XV wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej, 1938), il. 63.

Jan Wielki i Stanisław Stary w *Poliptyku Oluskim* (il. 2)²⁴ usytuowali na pierwszym planie *Rzeź niewiniątek*, wyobrażenie *Ucieczki* figuruje w tle po

²⁴ Poliptyk (1485, tempera na desce lipowej, 112×75 cm) ufundowała Anna Sperhozowa i jej siostrzeniec ks. Jan Wolnego. Zdobiał on ołtarz Bożego Ciała i Wniebowzięcia NMP usytuowany w pobliżu cyborium i ściany tęczowej w kościele pw. św. Andrzeja w Olkuszu. W XVII wieku znalazł się w kaplicy św. Anny, ściągnięto wówczas zwieńczenie, wkomponowano natomiast nową predellę i centralną część. W latach 60. i 90. XX wieku ołtarz przenoszono. Obecnie jest umieszczony przy północnej ścianie nawy. Jego konserwacja jest datowana na lata 1963 i 1995-1997, kiedy naprawiono uszkodzenia powstałe podczas upadku na posadzkę. Ołtarz obejmuje dwie pary obustronnie malowanych skrzydeł, ilustrujących cykl maryjny i chrystologiczny. Analizowana kwatery jest po prawej stronie awersu skrzydła zewnętrznego, obok *Ofiarowania w świątyni* i nad *Wprowadzeniem Maryi do świątyni*. Według Michała Walickiego dzieło przy-

prawej stronie. Analogicznie jak inni twórcy, zastosowali profil zwierzęcia o szarym umaszczeniu i czarnej kicie wieńczącej ogon. W przeciwieństwie do *Tryptyku Dominikańskiego* nie ma tu realistycznego odtworzenia osiołka (il. 1, 2). Świadczą o tym: nadmiernie wydłużony pysk, małe uszy, wydatna szyja, wymienione cechy wykazują podobieństwo do konia, czemu jednak przeczą grzywa oraz charakterystyczny wygląd ogona (il. 2). Również tutaj nie można określić jego płci. Wydaje się, iż celem krakowskich malarzy nie było drobiazgowo przedstawienie tego stworzenia, ale skupienie uwagi na Świętej Rodzinie.

Przedstawiono jednak ruch osiołka, który podnosi tylną prawą kończynę, druga została delikatnie zwrócona ku tyłowi, przednia prawa stoi nieruchomo, a ostatnią zasłania ręka oprawcy. W odróżnieniu od poprzedniego przykładu, uprzęż cechuje znaczne uproszczenie, tworzy bowiem sznurek zawiązany na szyi zwierzęcia i zawiera postronek do trzymania.

Siedząca na grzbiecie osiołka Matka Boża przytula do swojego policzka Syna, zdaje się spoglądać na zwierzę lub bliżej nieokreśloną przestrzeń, zapewne rozmyśla ze strachem nad losem ukochanego Dziecka. Analogicznie do *Tryptyku Dominikańskiego*, Józef został odwrócony ku Maryi, jego prawa ręka jest niewidoczna, nie można więc potwierdzić, iż trzyma postronek (il. 1, 2). W tym przypadku zatem także nie uwzględniono więzi zwierzęcia z ludźmi (il. 2).

Zamknięcie oczu oraz ustawienie uszu wskazują zaś na skupienie osła. Niewykluczone, iż zdaje sobie sprawę, kim jest Niemowlę, które nosi na grzbiecie, rozumie istotę swojego zadania polegającego na ukryciu Jezusa w bezpiecznym miejscu. Zwierzę to pokazuje zarówno opanowanie, determinację, jak również łagodność, cierpliwość, czy pokorę.

Ujęty z profilu osiołek z *Tryptyku Jerozolimskiego* (il. 3)²⁵, analogicznie jak w poprzedniej kwaterze znajduje się w tle po prawej stronie (il. 2, 3).

---

pomina fragment ołtarza św. Elżbiety w Koszycach. Zob. Michał WALICKI, *Złoty widnokrąg* (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1965), 82; GADOMSKI, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460–1500*, 142–152; *Malarstwo gotyckie w Polsce*, 235–237; Jerzy GADOMSKI, *Jan Wielki. Krakowski malarz z drugiej połowy wieku XV* (Kraków: Universitas, 2005), 26–31; Karolina PUKALUK, „Rzeź niewiniątek – nienawiść prowadząca do zbrodni na przykładzie wybranych XV- i XVI-wiecznych dzieł polskiego malarstwa tablicowego”, w druku. Tamże zostały wyszczególnione liczne opracowania.

²⁵ Tryptyk (1497–1500, tempera na dębowej desce, 23×98 cm) został ufundowany przez Bractwo kapłańskie Panny Maryi dla Kaplicy Jerozolimskiej w kościele Mariackim w Gdańsku. Około 1945 r. umieszczono go w Muzeum Narodowym w Warszawie (Śr.38/1-4 MNW), gdzie został poddany konserwacji w latach 1958–1959. Jest złożony z trzech kwater obrazujących życie Jezusa, omawiana część tworzy lewe boczne skrzydło, usytuowane przy centralnym przedsta-

3. Malarz dolnoroński, *Tryptyk Jerozolimski* (fragment kwatery: *Ucieczka do Egiptu*, 1497-1500), tempera na dębowej desce, 23×98 cm, kościół Mariacki, Gdańsk, obecnie: Muzeum Narodowe, Warszawa. Fot. MNW.

Umieszczono tu nie tylko *Rzeź niewiniątek*, ale także *Poszukiwania Świętej Rodziny* i *Cud zboża* – il. 3). Zwierzę ma, podobnie jak w kwaterze z *Ołtarza Dominikańskiego*, jasnoszarą sierść, przy czym grzywa, kita na ognie, a także nogi są ciemniejsze (il. 1, 3). Budowę ciała zwierzęcia wyróżnia smukłość i delikatność, została ona umiejętnie oddana, co uzasadniają długie spiczaste uszy, a także ogon. Podkreślono tu małą głowę i długą szyję, brakuje natomiast genitaliów (il. 3).

Pozycje nóg obrazują ruch: dwie lewe podnoszą się do góry, pozostałe zostały cofnięte. Podobnie jak w poprzednim przykładzie uprzęż obrazuje cienki sznur, zaznaczono jednak nagłówek, naczółek, pasek policzkowy, nachrapnik. Wodze tym razem trzyma św. Józef.

Ta kwatery również prezentuje przytulonych Maryję i Syna Bożego podróżujących na grzbiecie osiołka, mężczyzna zaś spogląda przed siebie, nie przedstawiono tu zatem relacji między postaciami a zwierzęciem.

---

wieniu Dwunastoletniego Jezusa nauczającego w świątyni. Wyobrażenie *Ucieczki* nawiązuje do *Speculum Humanae Salvationis*. Za: Tadeusz DOBRZENIECKI, *Malarstwo tablicowe. Katalog zbiorów* (Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 1972), 156–161; OTTO-MICHAŁOWSKA, *Gotyckie malarstwo tablicowe w Polsce*, il. 24; *Malarstwo gotyckie w Polsce*, 171; PUKALUK, „Rzeź niewiniątek”. Opracowania dotyczące *Tryptyku* można znaleźć w: DOBRZENIECKI, *Malarstwo tablicowe*, 156–161; *Malarstwo gotyckie w Polsce*, 171; *Galeria Sztuki Średniowiecznej. Przewodnik*, red. Antoni Ziemia (Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 2017), 284–293.

Postawa osiołka odzwierciedla pewność, dumę i stanowczość. Wydaje się, że osioł przypomina tu konia, zapewne pragnie być godnym wierzchowcem Zbawiciela, analogicznie do *Ołtarza z Olkusza*, jest świadomy boskiej natury Dzieciątka w ramionach Matki.

Tryptyk Jerozolimski zawiera jeszcze jedno wyobrażenie zwierzęcia w scenie z prawego skrzydła – *Wjazd Chrystusa do Jerozolimy*, które charakteryzuje naturalizm ujęcia. Wzrok stworzenia wyraża spokój i mądrość, zasłania on oślątko, kwatera ta ilustruje zatem perykopę z Ewangelisty Mateusza (Mt 21,2).

Europejscy malarze tworzący w 2. połowie XV i na początku XVI stulecia przedstawiali profil osła o umaszczeniu w różnej tonacji szarości: od jasnego do ciemnego²⁶. Cosmé Tura²⁷ zastosował ujęcie *en face*. Anatomia zwierzęcia jest poprawna. Rzadko akcentuje się muskulaturę stworzenia. Kończyny wyobrazają ruch²⁸. Uprząż osła zazwyczaj okrywa jedynie jego głowę i jest wykonana ze sznura²⁹. Artyści nie ukazywali również żadnych więzi między Świętą Rodziną a osiołkiem. Jego postawa eksponuje spokój, mądrość, pokorę, a także zmęczenie³⁰. Zna on tożsamość podróżujących na nim Dziecka i Jego Matki³¹. Warto podkreślić, że w kwaterze z *Ołtarza z Mühlhausen*³² osiołek spogląda z miłością i oddaniem na św. Józefa.

Temat *Ucieczki do Egiptu* został odmiennie potraktowany w kwaterze z ołtarza głównego, której autorem jest Michał z Augsburga (il. 4)³³.

²⁶ Na przykład: Bernardino Butinone, *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1485, tempera na desce, Art Institute, Chicago.

²⁷ *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1470, tempera na desce, Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork.

²⁸ Między innymi Albrecht Dürer, *Ucieczka do Egiptu*, ok. 1496, olej na desce, Gemäldegalerie, Drezno.

²⁹ Na przykład Sano di Pietro, *Ucieczka do Egiptu*, 1450-1480, tempera na desce, Pinakoteka, Watykan.

³⁰ Między innymi Fra Angelico, *Ucieczka do Egiptu*, 1451-1452, tempera na desce, Muzeum św. Marka, Florencja.

³¹ Na przykład Mistrz z klasztoru w Mondsee, *Ucieczka do Egiptu*, 1487, tempera na desce, Museum mittelalterlicher österreichischer Kunst, Wiedeń.

³² *Ucieczka do Egiptu*, 1500, katedra, Bamberg.

³³ Pierwotnie ten ołtarz (1514, tempera na drewnie, 485×195 cm) obejmował parę skrzydeł stałych oraz dwie pary skrzydeł ruchomych: zarówno rzeźbione (wewnętrzne), jak i malowane (zewnętrzne). Został ukończony w 1517 r., 25 stycznia odprawiono Mszę św. o Wniebowzięciu NMP. W 1806 r. usunięto zwieńczenie, malowane skrzydła, a także predellę, w drugiej połowie tego stulecia nadano ołtarzowi oprawę neogotycką. W 1936 r. częściowo zrekonstruowano nastawę, w 1945 r. została ona podzielona na części ukryte we wsi Kadyny. W 1966 r. wróciła do bazyliki, kwaterom przedstawiającym cykl życia Syna Bożego nadano nową kolejność, dzięki czemu powstał tryptyk — w centrum jest *Koronacja Maryi*. Na odwrocie, u góry lewego skrzydła, znajduje się omawiana scena obok *Dwunastoletniego Chrystusa w świątyni*, ma swój odpo-

4. Michał z Augsburga, *Ołtarz Główny* (kwatera: *Ucieczka do Egiptu*), 1514, tempera na drewnie, 485×195 cm, Bazylika Wniebowzięcia NMP, Gdańsk. Fot. Bazylika Mariacka w Gdańsku.

Zobrazowano tu mianowicie moment postoju. Ta scena, podobnie jak przedstawienia z *Ołtarza Hamburgskiego* Absolona Stummego³⁴, bazuje na grafice Martina Schongauera³⁵.

wiednik w części rzeźbionej. Ołtarz był konserwowany w 1618, 1804-1806 oraz latach 30., 40., 50., 60. XX stulecia, w 2017 r. rozpoczęto kolejną. Za: *Gdańsk. Bazylika Mariacka. Ołtarz główny* [karty zabytków] 1984, 2000, 2011. Wojewódzki Urząd Ochrony zabytków w Gdańsku, sygn. B. 139; Stanisław BOGDANOWICZ, *Dziela sztuki sakralnej Bazyliki Mariackiej w Gdańsku* (Gdańsk: Wydawnictwo Diecezji Gdańskiej „Stella Maris”, 1990), 102–113, 119; Karolina PUKALUK, „Ikonomia żydowskich mędrców w scenach Dwunastoletniego Jezusa nauczającego w świątyni powstałych w Polsce w XV i XVI w.”, w: *Na pograniczach. Z odległej i bliskiej przeszłości. Studia o stosunkach kulturowych*, red. Robert Lipelt (Sanok: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sanoku, 2019), 232. Bibliografia została zebrana w: Andrzej WOZIŃSKI, *W świetle gwiazd. Sztuka i astrologia w Gdańsku w latach 1450-1550* (Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz, terytoria, 2011), 83; TENŻE, „Monochromatyczne obrazy na retabulum ołtarza głównego w kościele Mariackim w Gdańsku. Geneza i znaczenie”, w: *Procesy przemian w sztuce średniowiecznej. Przełom – regres – innowacja – tradycja. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt i Romuald Kaczmarek (Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 2014), 253.

³⁴ *Ucieczka do Egiptu*, 1499, tempera na dębowej desce, Muzeum Narodowe, Warszawa.

Na pierwszym planie odzwierciedlono profil osiołka, którego umaszczenie jest ciemnoszare, niemal czarne³⁵. Anatomię cechuje poprawność, zwrócono uwagę na szerokie rozstawienie uszu, zrezygnowano ze wskazania na płęć zwierzęcia, nie umieszczając genitaliów.

Wyeksponowano ruch zwierzęcia, wyrażony za pomocą podniesionej i zgiętej prawej przedniej nogi (druga stoi nieruchomo), wysuniętej lewej tylnej i cofniętej prawej. Zwierzę pochyla się bowiem, by zjeść rosnącą obok kępkę trawy.

Została pokazana pełna uprząż, wykonana z ciemnej skóry, a złożona z nagłówka, naczółka, paska policzkowego, nachrapnika i wędzidla, które odsłania zęby osiołka. Uwzględniono tu także podgardle, wodze, napierśnik, podbrzusznik oraz podogonie.

W tym dziele także nie ukazano relacji między Świętą Rodziną a ich wierzchowcem. Na grzbiecie osła spoczywa Maryja, obserwuje z uśmiechem Chrystusa trzymającego w ręczce ptaszka. Za nimi św. Józef sięga po owoc, który podaje mu siedzący na palmie aniołek, pozostałe aniołki przeszukują drzewo lub spoglądają na podróżników z chmur.

Należy podkreślić, że osiołek wyraźnie spogląda na odbiorcę dzieła. Ukazane oko wypełnia przede wszystkim szara tęczęwka, w jego wzroku można dostrzec nie tylko zmęczenie, głód, ale również dumę, a nawet niezadowolenie, spowodowane natarczywością artysty oraz widza.

Stworzenie z grafiki Martina Schongauera ma poprawną budowę ciała. Unosi jedynie lewą tylną nogę. Uprząż cechuje znaczne uproszczenie. Jego wzrok jest skierowany w bliżej nieokreśloną przestrzeń, a nie na odbiorcę, przedstawia głównie zamyślenie.

Osiół w pochodzących z Polski scenach *Ucieczki do Egiptu* był przedstawiany na dwa sposoby. Zdecydowanie dominują wyobrażenia momentu podróży, w których zwierzę kroczy tuż za św. Józefem (il. 1, 2, 3). Sporadycznie zostały uchwycone postoje, gdzie pochylony osiołek zamierza się posilić rosnącymi tuż obok roślinami (il. 4). Wymienione typy prezentują również ruch zwierzęcia, co ilustrują uniesione lub cofnięte kończyny.

W obydwu przypadkach wyeksponowano profil zwierzęcia, sierść najczęściej ma szare ubarwienie (il. 2, 3), rzadko jest jasne, przypominające maskata (wierzchowca zamożnych ludzi – il. 1) lub ciemne (il. 4). Ukazano poprawne proporcje, zwrócono uwagę na budowę ciała charakterystyczną dla osła, czyli długie spiczaste uszy, grzywę i ogon zakończony kitą (il. 1, 3, 4).

³⁵ Cykl *Życie Maryi*, 1470–1475, Kolekcja Rosenwalda.

³⁶ BOGDANOWICZ, *Dzieła sztuki sakralnej Bazyliki Mariackiej w Gdańsku*, 119–120.

Jedynie w scenie z *Poliptyku Olkuskiego* została ona zaburzona, gdyż zamiar twórców stanowiło zaakcentowanie Świętej Rodziny (il. 2). Nie wskazywano na płęć zwierzęcia, pomijając odzwierciedlanie genitaliów.

Uprząż zazwyczaj jest niekompletna, okrywa przede wszystkim głowę osiołka (il. 2, 3). Została wyeksponowana w kwaterze *Tryptyku Dominikańskiego*, elegancki sposób wykonania sugeruje zamożność Józefa i Maryi (il. 1).

Twórcy tych wyobrażeń zrezygnowali z unaocznienia relacji między postaciami a zwierzęciem, które wyraża tu zmęczenie, stanowczość, życzliwość, spokój, posłuszeństwo, ale i pewnego rodzaju dumę, wie bowiem, kogo nosi na swym grzbiecie (il. 1, 2, 3, 4). W ostatnim przykładzie, pochodzącym z Gdańska, osiołek nawiązuje kontakt wzrokowy z odbiorcą, co świadczy o wyjątkowości tego dzieła (il. 4).

Wydaje się, że warto podjąć analizę sposobu zobrazowania osła także w innych biblijnych scenach — z życia Mesjasza, tj. *Odpochnięcia w czasie ucieczki do Egiptu*, *Wjeździe do Jerozolimy*, a także tych pochodzących ze Starego Testamentu.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*. Tłum. i red. Marek Starowieyski. Cz. 1. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.
- Biblia Łacińsko-Polska, czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*. Tłum. Jakub Wujek. T. 4. Wilno: Wydanie X. S. Kozłowskiego, 1898.
- Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*. Red. Wojciech Ryszard Rzepka i Wiesław Wydra. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- DE CARTHUSIAN, Ludolfus. *Vita Christi*. Red. James Hogg. T. 1. Salzburg: Institut für Anglistik und Amerikanistik Universität Salzburg, 2006.
- DE CAULIBUS, Jan. *Rozmyślenia o życiu Jezusa Chrystusa*. Tłum. Ambroży Maria Lubik. Katowice: Wydawnictwo św. Augustyna, 1932.
- Å KEMPIS, Tomasz. *O życiu Jezusa Chrystusa. Rozważania i modlitwy*. Tłum. Wiesław Szymona. Kraków: Wydawnictwo AA 2017.

OPRACOWANIA

- BOGDANOWICZ, Stanisław. *Dzieła sztuki sakralnej Bazyliki Mariackiej w Gdańsku*. Gdańsk: Wydawnictwo Diecezji Gdańskiej „Stella Maris” 1990.
- DANIEL-ROPS, Henri. *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*. Tłum. Janina Lasocka. Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 1994.

- DOBZENIECKI, Tadeusz. *Malarstwo tablicowe. Katalog zbiorów*. Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 1972.
- Ewangelia według św. Mateusza. Rozdział 1-13. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz*. Red. Antoni Paciorek. Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2005.
- FORSTNER, Dorothea. *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Tłum. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek i Ryszard Turzyński. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2001.
- GADOMSKI, Jerzy. *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460-1500*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- GADOMSKI, Jerzy. *Jan Wielki. Krakowski malarz z drugiej połowy wieku XV*. Kraków: Universitas, 2005.
- Galeria Sztuki Średniowiecznej. Przewodnik*, red. Antoni Ziemia, Warszawa: Muzeum Narodowe, 2017.
- Gdańsk. Bazylika Mariacka. Ołtarz główny [karty zabytków]* 1984, 2000, 2011, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku. sygn. B. 139.
- HYAMS, Edward. *Zwierzęta w służbie człowieka*. Tłum. Joanna Gliwicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- KOBIELUS, Stanisław. *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2002.
- KÜNSTLE, Karl. *Ikongraphie der christlichen Kunst*. T. 1. Freiburg: Herder, 1928.
- ŁACH, Jan. *Dziecię się nam narodziło. W kręgu teologii Ewangelii dzieciństwa Jezusa*. Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2001.
- Malarstwo gotyckie w Polsce*, red. Adam S. Labuda i Krystyna Secomska. T. 2. Warszawa: DiG, 2004.
- OTTO-MICHAŁOWSKA, Maria. *Gotyckie malarstwo tablicowe w Polsce*. Warszawa: Arkady, 1982.
- PUKALUK, Karolina. „Dzieciństwo Chrystusa w polskiej plastyce 1400-1500 na tle sztuki europejskiej. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. U. Mazurczak, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2015.
- PUKALUK, Karolina. „Ikongrafia żydowskich mędrców w scenach Dwunastoletniego Jezusa nauczającego w świątyni powstałych w Polsce w XV i XVI w.” W: *Na pograniczach. Z odległej i bliskiej przeszłości. Studia o stosunkach kulturowych*, red. Robert Lipelt, 221–238. Sanok: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sanoku, 2019.
- PUKALUK, Karolina. „Rzeź niewiniątek — nienawiść prowadząca do zbrodni na przykładzie wybranych XV- i XVI-wiecznych dzieł polskiego malarstwa tablicowego”, w druku.
- ROSIŃSKI, Franciszek M. „Zwierzęta w ujęciu biblijnym”. W: *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*. Red. Piotr Kowalski, Katarzyna Łeńska-Bąk i Magdalena Sztandara, 63–76. Opole: Uniwersytet Opolski, 2007.
- RYKEN, Leland, James C. WILHOIT i Tremper LONGMAN III. *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*. Tłum. Zbigniew Kościuk. Warszawa: Vocatio, 2010.
- SACHS, Hannelore, Ernst BADSTÜBNER i Helga NEUMANN. *Wörterbuch der christlichen Ikongraphie*. Leipzig: Kochler & Amelang, 1973.
- SENDERSKI, Grzegorz. „Ewangelia dzieciństwa Jezusa według Mateusza we współczesnym nauczaniu Kościoła”. W: *Biblia w nauczaniu chrześcijańskim*. Red. Józef Kudasiewicz, 193–245. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991.
- SCHILLER, Gertrud. *Ikongraphie der christlichen Kunst*. T. 1. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1966.
- SCHWEICHER, Curt, i Géza JASZAI. „Flucht nach Ägypten”. W: *Lexikon der christlichen Ikongraphie*, red. Engelbert Kirschbaum. T. 2, kol. 43–50. Rom: Herder, 1970.

- SZCZEPANOWICZ, Barbara, i Andrzej MROZEK. *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007.
- TYRAKOWSKI, Witold. *Dzieje przymierza. Zwierzęta w służbie człowieka*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1969.
- „Uprząż”. Encyklopedia PWN. Dostęp 12.06.2020. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/uprzaz;3991553.html>.
- WALICKI, Michał. *Złoty widnokrąg*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1965.
- WOJCIECHOWSKI, Michał. *Bóg stał się dzieckiem. Objasnienie Ewangelii dzieciństwa Jezusa*. Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2013.
- WOZIŃSKI, Andrzej. *W świetle gwiazd. Sztuka i astrologia w Gdańsku w latach 1450-1550*. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz, terytoria, 2011.
- WOZIŃSKI, Andrzej. „Monochromatyczne obrazy na retabulum ołtarza głównego w kościele Mariackim w Gdańskim. Geneza i znaczenie”. W: *Procesy przemian w sztuce średnio-wiecznej. Przełom – regres – innowacja – tradycja. Studia z historii sztuki*, red. Rafał Eysymontt i Romuald Kaczmarek, 253–267. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 2014.

OSIOŁ W „UCIECZCE DO EGIPTU”.
ANALIZA WYBRANYCH PRZYKŁADÓW
MALARSTWA TABLICOWEGO POCHODZĄCYCH Z POLSKI
Z 2. POŁOWY XV I POCZĄTKÓW XVI WIEKU

Streszczenie

Osiół pojawia się w scenach malarskich opartych zarówno na Starym, jak i Nowym Testamencie. Temat *Ucieczki do Egiptu* podejmowano na dwa sposoby. Według pierwszego ukazywano podróż Świętej Rodziny: zwierzę niesie na swym grzbiecie Maryję i Jezusa, krocząc tuż za św. Józefem, który niekiedy prowadzi osiołka za uzdę. Przedstawiono także moment postoju: mężczyzna sięga po owoc podany mu przez anioła, Matka Boża i Dzieciątko siedzą na grzbiecie zwierzęcia pochylającego, by zjeść trawę.

Został uchwycony profil osiołka, w jego sierści można dostrzec różne tonacje szarej barwy. Anatomia zwykle jest poprawna, układ nóg obrazuje ruch. Uprząż otacza jego głowę. Osiołek nie nawiązuje relacji z pozostałymi postaciami, choć wie, kim jest Niemowlę. Zwierzę wyraża tu wiele pozytywnych cech — spokój, dumę, posłuszeństwo, mądrość.

Słowa kluczowe: malarstwo tablicowe w Polsce; osioł; Święta Rodzina; Ucieczka do Egiptu.

THE DONKEY IN “FLIGHT INTO EGYPT”:
THE ANALYSIS OF SELECTED EXAMPLES OF PANEL PAINTING
IN POLAND FROM THE SECOND HALF OF FIFTEENTH
AND EARLY SIXTEENTH CENTURIES

Summary

The figure of the donkey appears in the painting scenes based on Old and New Testaments. The topic of the “Flight into Egypt” was taken in two ways. According to the first, the Holy Family’s travel was depicted, the animal carries Mary and Jesus, it steps behind saint Joseph who sometimes keeps the donkey on the bridle. The sojourn was also presented, man reaches for fruit

which angel gives him. Mother of God and the Saviour sit on the donkey's back. The animal is bowed and is going to eat the plants.

The profile of the donkey is pictured, his hair have different grey tones: from light to dark. The anatomy is correct, setting of legs shows motion. The harness is on the animal's head. The donkey doesn't interface with Holy Family, but it knows who the Boy is. The animal expresses a lot of positive features — calm, pride, obedience and wisdom.

Key words: donkey; Flight into Egypt; Holy Family; panel painting in Poland.